

MELIORATİV TƏDBİRLƏRİN EKOLÖJİ ASPEKTLƏRİ

A.C.HƏŞİMOV, kənd təsərrüfatı elmləri doktoru
Azərbaycan ETH və Mİ

İnsanın təbii mühitlə ildən ilə fəal artan qarşılıqlı təsiri yeni qədəm qoymuş minillikdə global texnogen proses əlamətlərini alaraq ekosistemlərin və onların tərkib hissələrinin bütün pillələrində və səviyyələrində təşkilinin həll olunmasını tələb edərək, onda əsaslı ekoloji qanunauyğunluqlarla və problemlərlə səciyyələnən ekoloji qeyri-stabillik yaradır. Bəşəriyyətin ətraf mühitlə əlaqəsi problemləri, bütün tarix boyu olduğu kimi, bu gün də onun varlığının, təfəkkürünün, mədəniyyətinin və elminin əsasında durur.

İndiki dövrdə Azərbaycanın təbii ərazi komplekslərinin texnogeneş şəraitində ekomeliorativ tədqiqatları yeni mərhələyə keçir. Ona görə də, ekomeliorativ tədqiqatların əsas prioritet istiqaməti su və torpaq ehtiyatlarından ekosistemli istifadə edilməsi məqsədi ilə metod və texnologiyaların işlənilməsi ilə yanaşı, yaranmış ekoloji böhran vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Bu, birinci növbədə, Azərbaycanın bir müstəqil dövlət kimi beynəlxalq əlaqələrə qoşulması ilə, ikinci növbədə, təbii sərvətlərə xüsusi rəqabət tələbatı və münasibəti ilə səciyyələnən bazar iqtisadiyyatına keçidlə, üçüncü növbədə isə ekoloji normaların və bundan irəli gələn meliorativ və su təsərrüfatı problemlərinin respublikada və xüsusi ilə Kür-Araz düzənliyində, sərtləşməsi ilə əlaqədardır ki, bu da öz növbəsində ərazilərin quraqlıqlaşması, şorlaşması və səhrələşməsi sayəsində onların ekoloji sistemlərinin dərinədən pozulması ilə nəticələnir.

Respublikanın müasir inkişaf dövründə təbii sərvətlərdən, o cümlədən, su və torpaq ehtiyatlarından istifadə maddi istehsal faydasının yüksəldilməsinin əsas ehtiyatlarından biridir. Ölkə iqtisadiyyatının yüksək inkişaf sürəti və xalqın rifahının artması meliorasiya və su təsərrüfatına qoyulan tələblərin yüksəlməsinə əsas verir. Ölkənin suvarma tələb olunan bölgələrində yaranan su qıtlığını aradan qaldırmaq məqsədi ilə həmin bölgələrin təsərrüfatlarını lazımı həcmdə və rejimdə su ilə təmin etmək üçün tənzimləyici qurğuların tikilməsi və ərazidə axının yenidən paylanmasına dair tədbirlərin görülməsi tələb olunur. Məlumdur ki, suyun uzaq məsafələrə nəql edilməsində, su qıtlığı şəraitində onun paylanmasında və su ehtiyatlarının mühafizəsində pro-

blemlər yaranır. Bu səbəblər meliorasiya və su təsərrüfatı obyektlərini, qurğularını və müəssisələrini əhatə edən bir sahə qismində yaranmasını yüksək dərəcədə şərtləndirir. Yerüstü və yeraltı su ehtiyatlarından və meliorasiya və su təsərrüfatı obyektlərindən ibarət olan su amili ölkə iqtisadiyyatının əsas tərkiblərindən biridir. Suyun emalı, dövrü istehsalı, tənzimlənməsi, saxlanması, istifadəsi və işlənmiş suların təkrar istifadəsi, habelə çay məcrası çərçivəsində suların zərərli təsirinin qarşısının alınması ilə bağlı olan bütün funksiyaları bir-biri ilə sıx bağlı və asılacaqdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində su ehtiyatları xüsusiyyətlərinin biri də onların istifadə faydasının kəskin fərqləndirilməsi şəraitində gedən kompleks xarakterli istifadəsidir. Bu səbəbdən qıtlıq şəraitində gedən su ehtiyatlarının paylanması iqtisadiyyatın optimal inkişafını təmin edən prioritet tələblər və meyarlar əsasında baş verməlidir.

Su ehtiyatlarının istifadəsi təbii mühitə və təsərrüfatın fəaliyyətinə hərtərəfli təsir göstərən meliorasiya və su təsərrüfatı qurğularının tikilməsi ilə əlaqədar olduğu üçün sahənin funksiyalarına bu təsirlərin mənfi nəticələrini qabaqlayan tədbirlərin görülməsi də daxildir.

Meliorasiya və su təsərrüfatı tədbirləri və xüsusi ilə çay axınının tənzimlənməsi və torpaqların meliorasiyası su rejiminə və ehtiyatına, iqlimə, relyefə, torpaq örtüyünə, bitki və heyvanat aləminə və təbii mühitin digər amillərinə nəinki onların aparıldığı, hətta həmsərhəd ərazilərdə də böyük təsir göstərirlər. Təbiətə göstərilən antropogen, o cümlədən, su təsərrüfatı təsirləri ekoloji sistemlərin quruluşu meyarlarının (suyun, bitki və heyvanat aləminin, torpaq-süxurların) pozulmasına səbəb olur, həmçinin istilik, rütubət, duz mübadiləsi və sair funksional komponentləri dəyişdirir. Buna görə, qeyri-səmərəli meliorasiya tədbirləri iqlimin və hidroloji şəraitin, istilik və su rejimlərinin dəyişməsinə, ətraf mühitin çirklənməsinə, flora və faunanın ayrı-ayrı növlərinin yoxa çıxmasına, heyvan populyasiyalarının sayca azalmasına gətirib çıxara bilər.

İrriqasiya və meliorasiya tədbirlərinin təbii mühitə təsiri regional səviyyədə hiss olunaraq respublikanın xeyli ərazisinə yayılır. Geniş torpaq sahələri suvarılan

Təkrar şorlaşma və şorakətləşmə ilə mübarizədə meliorativ tədbirlər kompleksi

Tədbirlər	İcra yolları
Sızma itkilərinin azaldılması	- suvarma kanallarının sızma əleyhinə möhkəmləndirilməsi; - əkin sahələrinin hamarlanması; - suvarılan sahələrdə su axınlarının nizamlanması; - mütərəqqi suvarma texnologiyalarının suvarmada tətbiqi.
Suvarma suyunun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması	- minerallaşmış suların şirin sulara qarışdırılması; - suvarma suyunun kation tərkibinin gipsləmə (gips və fosfogipsin olavəsi) və ya turşulama (sulfat turşusunun olavəsi) üsulu ilə yaxşılaşdırılması.
Drenaj sistemlərinin tikilməsi	- drenajın qrunut sularının böhran səviyyəsindən aşağı həddə (2-3 m) düşməsinə təmin edən və torpaqların münbit qatının şorlaşmasının qarşısını alan dərinlikdə tikilməsi;
Drenaj fonunda suvarma-nın yuma rejimindən istifadə	- zəif şorlaşmada (0,2-0,5 %) suvarma norması 10-15% artırılır; - duzların torpaq səthinə daha yaxın yerləşməsi (0,3-0,7 m) və şorlaşmanın daha yüksək dərəcədə (0,6-0,8 %) olması zaman suvarma norması 20-30 % artırılır.
Əsaslı yuma	- torpaqların yüksək dərəcədə (1-2 %-dən artıq) şorlaşması zamanı drenaj fonunda aparılır; - yuma normaları və onların aparılma texnologiyası torpaq-meliorativ şəraitdən asılı olaraq qəbul edilmiş normativlər əsasında təyin edilir.
Kimyəvi meliorantların tətbiqi	- suvarma suyu ilə birlikdə torpağa sulfat turşusunun, gipsin, fosfogipsin və s. verilməsi; - yüksək dərəcədə və tam şorlaşmış torpaqlara kimyəvi meliorantların verilməsi yumalar və suvarmanın yuma rejimi ilə birləşdirilir.
Aqrotexniki	- səmərəli aqrotexnika; - növbəli əkin və yoncanın meliorativ effekindən istifadə; - mütərəqqi suvarma texnikası və texnologiyası; - suvarmanın meliorativ rejimi, modulu.

qatların ümumiləşdirilməsi əsasında bu bölgələrin torpaq-meliorativ şəraiti nəzərə alınmaqla torpaqların təkrar şorlaşması və şorakətləşməsi əleyhinə mübarizə məqsədi ilə kompleks meliorativ tədbirlər işlənilib hazırlanmışdır (cədvəl 1).

Nəzəri və praktiki təcrübələrə əsaslanan bu tədbirlər kompleksi yeni təsərrüfatçılıq şəraitində respublikanın suvarma əkinçiliyinin geniş yayıldığı bölgələrində ekoloji-meliorativ vəziyyətin nizamlanmasında və təbii ehtiyatlardan, o cümlədən, su və torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həşimov A.C. Çətin meliorasiya olunan şorlaşmış torpaqlarda yuma prosesini sürətləndirən mühəndisi-aqromeliorativ tədbirlərin elmi-praktiki əsasları. K/t.e.d. alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya işi. Bakı, 2005.
2. Əhmədov Ə.C., Həşimov A.C. Meliorasiya və su təsərrüfatı sistemlərinin kadastrı. Azərbaycan dövlət nəşriyyatı. Bakı, 2006.
3. Проблема засоления почв и водных источников. М., 1960.